

од 27. марта 1941, затим политику владе генерала Симовића, бомбардовање Београда, „априлски рат“ и слом старе Југославије.

Аутор овога дела је правилно поступио што је, на крају друге књиге, у посебном поглављу *Неослобођени југославенски крајеви*, обрадио раздобље између два рата у Истри, Ријеци, Задру, Кварнерским острвима и Корушкој под туђинском влашћу, затим њихово ослобађање и губитак Корушке. О овим нашим крајевима, у одређеном периоду, релативно је мало писано у нашој историографији, и то још више подиже вредност овога поглавља и читавога дела.

Врло је вероватно да ће се о појединим Чулиновићевим новим поставкама и смелијим хипотезама развити дискусије и полемике међу нашим историчарима, правницима и социолозима; можда ће извесна његова спорна схватања изазвати критику; није искључено да ће се о неким постављеним проблемима чути и друга мишљења, из других перспектива и аспеката. Али, без обзира на местимична размимоилажења и евентуална неслагања у детаљима и појединостима, остаје несумњиво да ће ауторова основна концепција о друштвено-политичком развоју старе Југославије бити прихваћена као правилна и научно фундирана. Дело од близу 1000 штампаних страна, резултат дугогодишњих архивских истраживања, темељних историјских испитивања и критичких проверавања, Чулиновићева *Југославија између два рата* испуњава једну осетну празнину и представља значајан допринос нашој савременој историјској науци. Као прво и до данас једино дело о овој тешкој и сложеној проблематици, оно отвара нове путеве даљим, специјалнијим истраживањима и значи путоказ млађим научним радницима.

Др Коста Милутиновић

Б. БОЖОВИЋ: „ПОРУКЕ СТРЕЉАНОГ ГРАДА“

(Издање „Народне књиге“ — Београд, 1961)

Књига Б. Божовића „Поруке стрељаног града“ је потресно свједочанство о трагичној судбини Крагујевца, града-хероја, који је 20. и 21. октобра 1941. године доживио веома тешку судбину: Хитлерова фашистичка војска похапсила је и извела на стрелиште око 7.000 његових грађана, починивши тако један од најсвирепијих злочина у низу иначе њених многих злодела и кршења одредаба међународног ратног права. Дакле, једноставно речено, ова књига представља дескрипцију трагичних догађаја који су се збили свега у два судбоносна октобарска дана 1941. године, када је Крагујевац доживио незапамћену казну прописану и извршену од њемачких фашиста, казну за то што су грађани овог

града као и читав народ Србије ustали да бране своју националну слободу одбијајући службу и покорност окупатору.

Крагујевац није једини стријељани град у нашој земљи и у земљама поробљене Европе у другом свјетском рату. Још многи градови доживјели су сличне, трагичне судбине — били су стријељани. Поред Крагујевца, у Југославији су сличну судбину доживјели готово у исто вријеме Краљево, Шабац и још неки други, а у Европи касније Варшава и многи градови Совјетског Савеза (окупиране територије). Хитлеров антиљудски метод обрачуна са читавим народима дошао је до пуног изражаја и у Србији, у стријељању 7.000 становника Крагујевца. Овај град се с правом назива градом-мучеником и градом-херојем. Јер тешко је наћи у историји такав примјер да су грађани једног града онако храбро и колективно поднијели смрт, а да ниједног тренутка нијесу покушали да моле милост од окупатора. Примјери херојства појединих становника Крагујевца: радника, сељака, интелектуалаца, ђака па чак и дјеце прелазе оквири обичне храбрости. То херојство једне тешке стварности граничи се са легендом.

Поред спомен-парка, многих спомен-плоча, 33 хумке у којима су сахрањени стријељани родољуби, на епопеју овог града подсјећају и свједочанства очевидаца и свих оних који су преживјели трагичне и судбоносне октобарске дане 1941. године. Казивања ових очевидаца сакупљена и објављена у овој књизи доприносиће да се она незаборавно шире читавом Југославијом; она ће се на млађа покољења преносити с кољена на кољено и ући у жива предања Крагујевца. Књига о којој пишемо такође ће много помоћи да се живо предање о крагујевачком октобру обогати и добије дубљи документарни смисао.

Аутор ове књиге није се могао на бољи и племенитији начин одужити сјенима стријељаних родољуба него што се потрудио да нам презентира многа казивања оних очевидаца који су успели да избјегну смрт бјекством са стрелишта, затим да скупи многобројна документа како њемачких војних власти тако и квислинчких, као и документа наших архива — и све то конфронтира, заокружи у јединствену цјелину и тако да објективну историјску представу о страдању грађана града који се није дао покорити. Читалац је задивљен примјерима храбрости изнесеним у овој књизи. Ти примјери управо говоре о високим моралним квалитетима српског човјека који је, у данима када је готово читава Европа стењала под фашистичком чизмом, вођен КПЈ, устао да брани своју слободу у духу својих слободарских традиција.

Бројна документа изнијета у овој монографији убједљиво говоре са каквом је храброшћу и перспективом у побједи српски народ, заједно с осталим братским југословенским народима, ушао у неравну борбу са окупатором за одбрану своје националне индивидуалности, односно у борбу за национално ослобођење. Исто тако изнесена документа јасно говоре да је и интензитет

борбе коју је од јула 1941. године повео народ Србије био веома снажан и широких размјера. Осим тога, ова документа као и оне тридест и три хумке које чувају кости око 7.000 Крагујевчана и многе спомен-плоче на њима и данас су највећа опомена свима онима који су заборавили на страхоте које је човјечанству донио други свјетски рат. Снага ове књиге, дакле, није само у томе што опомиње на фашизам и његове нељудске поступке, методе, разна злодјела и звјерства почињена у минулом рату, већ је она више актуелан подсетник каквих све злочинастава, звјерских ћуди и злодјела крије у ово наше вријеме, нарочито у појединим крајевима свијета, гдје још увијек постоји окупаторски систем власти и гдје угњетени народи воде борбу за национално ослобођење својих земаља. Ето, и из тих разлога ова књига заслужује пуну пажњу широког круга читалаца.

„Поруке стрељаног прада“ је књига која се чита и прати с нервном напетом шћу. То је и разумљиво, јер је њена садржина опис најтрагичнијих дана које је могао доживјети један град и његово становништво. Ова књига по својој композицији и садржини представља у ствари антологију чињеница, које читаоцу пружају доста јасну и убједљиву слику о суровости другог свјетског рата и патњама човјечанства уопште, а посебно о патњама српског народа; она представља антологију чињеница које аргументовно и убједљиво говоре о срамним дјелима најмрачнијих и најреакционарнијих снага које је познавала историја друштва. Напоменути је да снага ове књиге лежи прије свега у разноврсној и убједљивој документацији на основу које је компонована. Посебну драгоцјеност у књизи чине бројне изјаве преживјелих Крагујевчана, обично оних који се у посљедњим секундама успјели да умакну митраљеским рафалима њемачких злочинаца, оних који су били притајени међу лешевима и тако били у могућности да кажу много више него што је забиљежено у непријатељским актима или пак остало у сјећању оних грађана који су имали срећу да буду у први мах поштеђени. Аутор је све ове изјаве педантно изложио и конфронтирао их са бројним архивским документима. Мада је предмет књиге у суштини стријељање грађана Крагујевца, књига по обиму захвата и стање из првих дана окупације Крагујевца, односно обухвата вријеме покрета отпора и устанка народа Шумадије. На основу богатог архивског материјала и изјава преживјелих грађана утор је с успјехом реконструисао све моменте везане за масовно стријељање Крагујевца. Но, без обзира на то што је аутор ову књигу значајки написао, с правом се можемо констатовати да су изнијета документа и разна свједочанства још увијек недовољна да се прије свега млађој генерацији пружи права представа о свему ономе што се догодило 20. и 21. октобра 1941. године у Крагујевцу. И сам аутор је у том погледу скроман и резервисан, и то с правом.

Као што смо напоменули, садржина књиге је и временски и просторно ограничена: временски она обухвата 20. и 21. октобар 1941. године, а просторно Крагујевац — стријељани град. Међутим, аутор је у првом дијелу књиге који носи наслов „Људски живот не вреди ништа“ захватио догађаје шире, указујући да је њемачка одмазда над Крагујевцом била саставни дио политике застрашивања и метода управљања у окупираној Србији и уопште. Њемачка звјерства и одмазде почитњени над српским народом показују истовремено снагу народноослободилачког покрета у Србији у јесен 1941. године, када је југозападни дио Србије потпуно ослобођен и у поробљеној Европи представљао слободну оазу гдје се стварала једна нова и прогресивна етика. Слободна територија западне Србије била је велики трн у оку окупатора. Да би спријечиле даље ширење ослободилачког покрета, њемачке окупаторске власти, уз сарадњу домаћих квислинга, примјенјивале су најбруталнија средства одмазде над мирним становништвом. Тако је масовно стријељање узето као метод застрашивања народа. Окупатор је за сваког убијеног и рањеног војника хватао и изводио на стрелиште по стотину, односно педесет грађана. Таква одмазда је најтеже погодила Крагујевац, Краљево и Шабац, јер је требало заплашити борбени и непокорени народ Србије. Трбало је у почетку спријечити и угушити устанак примјеном масовних репресалија над недужним становништвом. Та политика „кажњавања Срба“ најрељефније је обрађена у овом првом дијелу књиге.

У другом дијелу књиге, чији је наслов „Ко није с нама, тај је против нас“, аутор је документовано обрадио сарадњу домаћих квислинга и окупатора на извршавању масовних злочина. Из овог дијела књиге се најбоље види како је била бескрупулозна српска реакционарна буржоазија, окупљена око Милана Недића, Љотића, К. Пећанца и других квислинга, у обрачуну са сопственим народом који је устао да се бори за ослобођење земље. Из докумената се види да су ове домаће реакционарне снаге у свему биле партнер окупатору на извршавању масовних стријељања не само у Крагујевцу већ и у читавој Србији.

„Неизбрисива сведочанства“ је треће поглавље ове књиге и у њему се обрађују догађаји који су непосредно претходили масовном стријељању грађана 21. октобра 1941. године. У овом дијелу је детаљно описано како је дошло до масовног хапшења становништва Крагујевца, начин на који је извршена блокада и рација, хапшење ђака и професора крагујевачких школа, затим како су пале прве жртве и најзад врхунац трагедије — стријељање 7.000 ухапшених грађана. Радња овог дијела књиге је најдраматичнија. Нарочито су потресне странице које описују стријељање омладине и ђака крагујевачких школа. Документа показују да су Крагујевчани, како они старији тако и најмлађи, беспримјерно храбро ишли у смрт и са стрелишта пркосили непри-

јатељу узвикујући слободарске пароле и остављајући на разне начине поруке које снажно илуструју моралну чврстину и чистоћу народа Шумадије. Гимназисти крагујевачке гимназије, ухапшени заједно са својим професорима, загрљени су отишли на стрелиште пјевајући химну „Хеј Словени“. Ту је и она драматична сцена када стари професор Павловић одбија да буде пуштен, одбацује окупаторску милост и поносно корача на челу колоне и са својим ученицима налази заједничку смрт. И тако редом...

У четвртој дијелу књиге, под именом „Крагујевачки октобар“, писац се ретроспективно осврће на бурну историју Крагујевца, указујући на његову богату борбену и револуционарну традицију. У свјетлу тих ретроспекција аутор даје објашњење епопеје стријељаног града, појам и смисао крагујевачког октобра. Аутор нам је у овом дијелу књиге дао и опис праведног краја њемачког мајора Кенига, под чијом је непосредном командом извршено стријељање града, официра који ће касније у борби с партизанима Топлице бити тешко рањен и наћи смрт заривен у једно сеоско ђубриште бјежећи од осветника Крагујевца.

Књига „Поруке стријељаног града“ коју је аутор сложио из тих порука није само одужење дуга једном непоклеком стријељаном граду. Она је далеко више — буктиња протеста и оптужбе. Она је глас побуњене савести и против оних што врше или ће вршити злодела, а и против оних који их трпе, помажу, охрабрују и организују“ — каже у поговору ове књиге публициста Драги Миленковић.

Ова књига за проучавање народног устанка у Србији 1941. има изванредан документарни карактер. Она ће помоћи историчарима да лакше дођу до потпуније синтезе у проучавању прве године револуције и народног устанка у Србији. Сем тога књигу треба обавезно да користе у наставном процесу сви наставници историје, јер ће из ње ученици моћи много да науче, а у првом реду схватиће тешкоће и страдања нашега народа у прошлом рату, увидјети са каквом је моралном снагом наш народ ушао у народноослободилачки рат и повео борбу за праведније односе.

Миомир Дашкић

ЈОЗО ПЕТРИЧЕВИЋ: ИВО ЛОЛА РИБАР

Издавачко-књижарско предузеће „Младост“, Загреб 1961.

Ово је прва монографија о овој истакнутој личности нашег напредног омладинског покрета и наше народноослободилачке борбе. Дат је у њој лик Лоле Рибара, од његове ране младости па до последњег дана његова живота. По предговору самој књизи, из пера његовог оца др Ивана Рибара, писац ове књиге, Јозо